

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Gehechtheid en thuisloosheid

Roorda-Honée, J.M.T.G.; Tavecchio, L.W.C.

Citation

Roorda-Honée, J. M. T. G., & Tavecchio, L. W. C. (1992). Gehechtheid en thuisloosheid. *Tijdschrift Voor Maatschappelijke Opvang*, 1, 16-20. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/10578>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/10578>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Gehechtheid en thuisloosheid

JEANNE ROORDA EN LOUIS TAVECCHIO

**De thuisloze is iemand
die geen dak boven zijn
hoofd heeft, geen grond**

onder zijn voeten en naast hem staat niemand.

Op grond van de gehechtheidstheorie van Bowlby wordt aangenomen dat er een sterk verband bestaat tussen de kwaliteit van de vroege ouder-kindrelatie en het vermogen van het kind om later sociale relaties aan te gaan. In dit artikel wordt 'een slechte jeugd' gezien als antecedent voor thuisloosheid.

De thuisloze is iemand die geen sociaal netwerk heeft waarop hij kan terugvallen en die nauwelijks beschikt over vrienden, familie of andere sociale groepen waaraan hij zich gebonden voelt. Dit gebrek aan bindingen wordt gezien als het meest opvallende kenmerk van thuisloosheid (Horst, 1962; Haider, 1982; Heydendael, 1987; Heydendael & Nuy, 1986; Nuy, 1990; vgl. ook Tavecchio e.a., 1991). Voor verklaringen van deze relationele problematiek, die vooral ligt op het vlak van het vermogen tot het aangaan en onderhouden van relaties, dan wel het bewust of onbewust vermijden hiervan, wordt in dit artikel aansluiting gezocht bij gehechtheidstheorie van Bowlby (1969; 1984). In deze theorie wordt een verband gelegd tussen de kwaliteit van de vroege ouder-kindrelatie en de latere sociaal-emotionele ontwikkeling. Kernpunt in de theorie is de stelling dat de mens een aangeboren, genetisch verankerde, neiging heeft om de nabijheid te zoeken van andere individuen, oorspronkelijk als voorwaarde om te overleven in de ruimste zin des woords. Als het (zeer jonge) kind

ervaart dat de opvoeder ingaat op zijn fundamentele behoefte aan nabijheid, ontwikkelt het vanuit deze eerste relaties een gevoel van basisveiligheid. Dit wordt aangeduid met de term 'veilige gehechtheid'. Op grond van de gehechtheidstheorie kan worden aangenomen dat er een sterk verband bestaat tussen de ervaringen van het kind in de ouder-kindrelatie en zijn latere vermogen om affectieve relaties aan te gaan (Bowlby, 1977).

Het blijkt dat een groot deel van de thuisloze mensen onder (zeer) ongunstige gezinsomstandigheden is opgegroeid. Onderzoek toont verder aan dat binnen de groep jonge thuislozen scheidings- en verlieservaringen in de relatie met primaire verzorgers veel meer voorkomen dan binnen de doorsnee populatie (Korf & Hoogenhout, 1989; De Bie e.a., 1990; Gaemers & Hoogendam, 1990; Hoogendam & Gaemers, 1989; Tavecchio e.a., 1991).

In dit artikel zullen achtereenvolgens aan de orde komen:

1. het gebrek aan sociale relaties en bindingen van thuislozen,

2. de kwaliteit van het primaire opvoedingsmilieu
3. de betekenis van het individuele 'werkmodel van gehechtheid' als een belangrijke determinant van thuisloosheid.

Ter illustratie worden enkele onderzoeksgegevens gepresenteerd.

Persoonlijk isolement

Meestal worden thuislozen gezien als mensen die geen 'huis' hebben. Ze zwerven van de ene plaats naar de andere en maken gebruik van voorzieningen om soms hier en dan daar te slapen. Zij roepen het beeld op van doelloos slenterende, haveloze mensen die vooral in de grote steden worden aangetroffen. Het niet beschikken over een vaste woon- of verblijfplaats, vaak aangeduid met de term 'dakloosheid', is echter slechts één aspect van het verschijnsel thuisloosheid. 'Thuis' betekent immers méér: het is de *basic shelter* (Bassuk, 1991) en thuis zijn in de samenleving houdt in dat men op anderen kan rekenen, dat men ergens bijhoort en dat steun, liefde en vriendschap van anderen wordt ondervonden. Anderen, dat zijn vrienden en familieleden maar ook mensen waarmee gemeenschappelijke waarden en normen gedeeld worden. In deze visie betekent thuisloosheid, naast het ontbreken van een huis, ook en vooral het ontbreken van sociale relaties en bindingen met belangrijke anderen. Het is de concrete vormgeving van een psychische gesteldheid 'niet thuis te horen of te zijn' in deze samenleving, altijd een 'vreemde' te zijn onder de mensen (vgl. Tavecchio e.a., 1991).

De thuisloze lijkt een mens te zijn die geen dak boven zijn hoofd heeft, geen 'grond' onder zijn voeten en naast hem staat niemand. Dit persoonlijk isolement kan gezien worden als het gevolg van een bestaan waarin steeds meer afbrokkelde: geen warm en stabiel nest, afgebroken opleidingen, een mislukt arbeidsverleden, mislukte relaties, armoede en falende pogingen om zelfstandig te leven. Binnen deze visie is er sprake van een

proces waarin zich bij de thuisloze het beeld heeft ontwikkeld dat van de ander noch van de samenleving iets te verwachten valt. Anderzijds kan het onvermogen om zich sociaal te handhaven - en sociale relaties vormen daartoe een essentiële voorwaarde - ook aan de basis liggen van een leven zonder bindingen en hechtingen. Hiervoor biedt de gehechtheidstheorie een model dat laat zien hoe een kwalitatief tekortschietende, eerste relatie tussen ouder en kind verstrekkende gevolgen kan hebben voor de kwaliteit van latere interpersoonlijke relatievorming (Bowlby, 1977; Sroufe, 1986; Marvin, 1991).

Interpersoonlijke relaties

Voor een goed begrip van onze visie op de ontwikkeling van de 'relationele onbekwaamheid' die thuislozen kenmerkt, is het noodzakelijk dat wij nader ingaan op de gehechtheidstheorie van Bowlby. Deze kan worden opgevat als een theorie van interpersoonlijke relaties (Bretherton, 1991, p. 27). De verklarende kracht van de theorie is dat sociale én psychologische aspecten van het menselijk gedrag op overtuigende wijze met elkaar verbonden worden. Marvin (1991) verdedigt deze opvatting door te wijzen op de cruciale rol van gehechtheid in de constructie van sociale relaties en de ontwikkeling van het individu als sociaal wezen. De gehechtheidsrelatie is de eerste relatie waaruit de persoonlijkheid zich ontwikkelt. Sociaal gezien is het van levensbelang dat het kind, maar ook de (jong)volwassene, emotionele relaties met anderen aangaat. Sociale relaties - 'bij anderen horen' - vormen een essentiële voorwaarde voor het menselijk bestaan. De kwaliteit en de eigenschappen van de eerste relatie staan model voor daarop volgende relaties. Op grond van deze oorspronkelijke relatie worden de verwachtingen van het kind en de latere volwassene ten aanzien van andere mensen in hoge mate beïnvloed, evenals zijn gevoelens over zichzelf (Bowlby, 1973, 1977; Ainsworth, 1991; Sroufe, 1988; Bartholomew, 1991; Marvin, 1991). Wezen-

lijk voor de gehechtheidsrelatie is dat deze veiligheid en geborgenheid biedt: een veilige gehechtheid vormt de voorwaarde voor het bereiken van psychisch welbevinden.

Antecedenten van veilige gehechtheid in de opvoedingsrelatie zijn ouderlijke zorg en beschikbaarheid. In gehechtheidstheoretische termen spreken we van responsiviteit en sensitiviteit: het vermogen van de opvoeder om op adequate wijze te reageren op (uitingen van) kinderlijke behoeften aan het handhaven van nabijheid en contact. Is de ouder niet in staat of bereid om voldoende in te gaan op de behoeften van het kind, dan ontwikkelt zich een onveilige gehechtheid. Bowlby stelt dat vooral scheiding van en dreiging met scheiding door de opvoeder desastreuze gevolgen kunnen hebben voor de kwaliteit van de gehechtheidsrelatie. Andere factoren in het opvoedingsgedrag die deze relatie negatief beïnvloeden, zijn volgens Bowlby fysieke en psychische ontoegankelijkheid van de opvoeder (respectievelijk separatie, afwijzing en gebrek aan sensitiviteit) en instabiele opvoedingssituaties, gekenmerkt door te veel en te kort durende relaties met verschillende opvoeders (vgl. Tavecchio e.a., 1983).

Het werkmodel

Het begrip 'intern werkmodel van gehechtheid' maakt het mogelijk verbanden te leggen tussen de kwaliteit van gehechtheidservaringen in de jeugd en diverse persoonlijkheidskenmerken op latere leeftijd. Theoretisch kan worden verondersteld dat psychosociale problematiek op volwassen leeftijd gedeeltelijk te herleiden is tot de kwaliteit van de eerste gehechtheidsrelatie. Het 'intern werkmodel van gehechtheid' is hierbij van groot belang (Bowlby, 1977, 1980; Main, 1985; Bretherton, 1985; Crittenden, 1988). Het werkmodel wordt gevormd op basis van ervaringen met de gehechtheidsfiguren: het is een kader waarbinnen nieuwe ervaringen en relaties worden beleefd en geïnterpreteerd. Gevoelens en verwachtingen van een persoon over de beschikbaarheid en toegankelijk-

heid van anderen én het gevoel dat men zelf de moeite waard is (of niet) om voor gezorgd en van gehouden te worden, bepalen de aard van het werkmodel. Het doet dienst als leidraad voor de omgang met en de verwachtingen ten aanzien van de omgeving. Dit geldt in het bijzonder voor het verloop en de interpretatie van eigen en anderen doen en laten in persoonlijke en sociale relaties.

In onderzoek worden met name de consequenties van onveilige werkmodellen van gehechtheid beschreven (Bartholomew, 1990, 1991; Kobak & Sceery, 1988; Crittenden & Ainsworth, 1989; Lambermon & Van IJzendoorn, 1991). In de visie van Bowlby verkeert het kind dat opgroeit onder voortdurende niet-beschikbaarheid van anderen, continu in een situatie die als angstaanjagend moet worden beschouwd. Een dergelijke voortdurende angst lijkt nauwelijks te dragen. Het kind - en later de volwassene - zal zich (bewust dan wel onbewust) trachten te ontdoen van de behoefte aan nabijheid van anderen om aan deze angst te kunnen ontsnappen. Een voor de hand liggende 'oplossing' is anderen te ontwijken. Er ontwikkelt zich een zogenaamd vermijdend werkmodel van gehechtheid, waarbij relaties met anderen worden vermeden: niemand is immers te vertrouwen. Deze houding ten opzichte van anderen kan zich al heel vroeg in de jeugd ontwikkeld hebben.

Vermijdende gehechtheid uit zich op twee manieren: de *dismissing* en de *angstige* stijl van vermijding. Dismissing is een vermijdingsstrategie waarbij de behoefte aan contact met anderen wordt ontkend. Deze mensen geven aan dat relaties onbelangrijk zijn, zij tonen vijandigheid in relaties met anderen en deze worden als niet-ondersteunend ervaren. Bowlby noemt dit *compulsive self-reliance*: een dwangmatige vorm van alléén op jezelf vertrouwen. Bij een angstige stijl van vermijding is de wens tot sociaal contact wel aanwezig, maar de emotionele nabijheid van anderen wordt bewust vermeden uit angst voor teleurstelling (Bartholomew, 1990, 1991; zie ook Tavecchio e.a., 1991). De ontwikkeling van deze vermijdingsstrategieën is zeer complex; er ligt een diepewortelde

Foto: Willem Mas

Verslaafde jongeren in Utrecht

angst voor verwerping en afwijzing door anderen aan ten grondslag, waartegen deze mensen zichzelf willen beschermen.

Gehechtheid en thuisloosheid

"Thuisloosheid...is een toestand waarin sprake is van een combinatie van persoonlijke, relationele en maatschappelijke kwetsbaarheid, zodat er geen bindingen van betekenis meer bestaan en zelfs moeilijk kunnen ontstaan met anderen in velerlei situaties. Iemand die tijdelijk dan wel blijvend in deze toestand verkeert, noem ik thuisloos" (Heydendael, 1987).

Een groot deel van de thuisloze mensen is opgegroeid in een ongunstig gezinsklimaat. Dit klimaat lijkt getekend te zijn door affectieve verwaarlozing, onverschilligheid, afwijzing en instabiliteit. Ook de sociaal-economische situatie was vaak weinig rooskleurig. Dergelijke gezinsachtergronden zijn een consistente factor in de individuele wor-

dingsgeschiedenis van thuisloze mensen. Theorievorming over de samenhang tussen affectieve verwaarlozing en thuisloosheid ontbreekt vrijwel geheel. Een uitzondering is de studie van Haider (1982), waarin een direct verband wordt gelegd tussen een affectief verwaarlozende basis-socialisatie, depressiviteit en 'aangeleerde hulpeloosheid' van de thuisloze man. Zijn levensloop, aldus Haider, lijkt op een *Teufelskreis*, in gang gezet door een in veel opzichten tekortschietend opvoedingsklimaat dat een rol blijft spelen in het verdere ontwikkelingsverloop.

Vanuit gehechtheidstheoretisch perspectief zou de ontwikkeling van 'hulpeloosheid' gezien kunnen worden als het eindresultaat van mislukte pogingen om (toch nog) aandacht en zorg te krijgen. Deze mensen zien zichzelf als waardeloos, machteloos en niet in staat hulp of steun van anderen op te roepen (Lambermon & Van IJzendoorn, 1991).

Zeer recent is in Leiden/Amsterdam* een onder-

zoek uitgevoerd onder jonge thuislozen (n=30), met de gehechtheidstheorie als uitgangspunt. Deze thuisloze jongeren vallen op door de negatieve beleving van hun ouders: 60% geeft aan dat zij hun ouders als weinig zorgend en ondersteunend hebben ervaren (in de 'normgroep' is dit 19%). Daarnaast wordt de thuisloze groep gekenmerkt door het grote aantal scheidings- en verlieservaringen in de jeugd. Deze jonge mensen zijn - veel meer dan gemiddeld - vroeg in hun jeugd gescheiden van in ieder geval een van hun ouders, vaak gevolgd door scheidingen van de overblijvende ouder en wisseling(en) van opvoedingssituaties en plaatsing in tehuizen.

In de gehechtheidsontwikkeling vertoonden de jonge thuislozen het beeld van onveilig gehechte mensen, waarbij vooral ook de hoge mate van vijandigheid opvallend was. Bij ernstige scheidingsituaties bleek bij de jonge thuislozen de behoefte aan nabijheid en contact even groot als de angst ervoor, zich manifesterend in vijandigheid. Vijandigheid wordt beschouwd als een afweermecanisme tegen gehechtheidsbehoeften, die in de ervaring van het individu geassocieerd zijn (geweest) met afwijzing en verwerping. Ook ernstige scheidingen of angst hiervoor gaan gepaard met sterk vijandige gevoelens die zijn te beschouwen als pogingen om met het verdriet om te gaan.

Naar aanleiding van deze resultaten kan men zich afvragen of er bij jonge thuislozen sprake is van een onveilig, vermijdend werkmodel van gehechtheid. Een interessante hypothese die echter nadere empirische toetsing vereist, óók bij een populatie oudere thuislozen.

Slotbeschouwing

In bovenstaand betoog hebben wij een essentieel kenmerk van thuisloosheid, namelijk het gebrek aan sociale relaties en bindingen, geplaatst binnen het perspectief van de gehechtheidstheorie. Het ontbreken van dergelijke relaties bij de volwassen thuisloze is, via de werkmodellen, terug te voeren op de kwaliteit van de eerste relatie: de gehech-

heidsrelatie tussen ouder en kind. In een (vroeg) ouder-kindrelatie waarbij het kind geen warmte, ondersteuning en 'basisveiligheid' ondervindt, ligt naar onze mening de kiem voor de 'eenzaamheid' van de thuisloze (Heydendael, 1988).

Wij hebben daarmee slechts één aspect van thuisloosheid belicht. We zijn niet nader ingegaan op het effect van negatieve (onder andere maatschappelijke) factoren die mede een rol spelen in het proces dat leidt tot thuisloosheid. Met andere woorden: in het individuele ontwikkelingsproces van de thuisloze vormt een groot aantal factoren te zamen de oorzaak. Hoe en in welke mate de variabele 'gehechtheidsontwikkeling' als oorzakelijke factor een rol speelt bij het verklaren van thuisloosheid, zal onderwerp van nader empirisch onderzoek moeten zijn. 'Een slechte jeugd', zo vaak een vanzelfsprekende verklaring voor een mislukt bestaan, is de moeite waard om niet alleen gesignaleerd, maar ook nader onderzocht te worden. Daarmee kan mogelijk een van de wortels, waaruit een zo uitzichtsloos bestaan kan groeien, werkelijk begrepen worden. Inzicht in deze processen kan ons inziens tevens kennis opleveren die relevant is voor de hulpverlening in de thuislozenzorg.

Noot

Dit onderzoek, een 'pilot-studie', is uitgevoerd in een samenwerkingsverband tussen de Rijksuniversiteit Leiden, Vakgroep Algemene Pedagogiek, de GG & GD, afdeling Sociale en Psychiatrische Epidemiologie, sector GGZ te Amsterdam en de Universiteit van Amsterdam, Vakgroep Kinder- en Jeugdpsychiatrie.

Voor een (deel)rapportage die betrekking heeft op de vraagstelling van de RU Leiden, zie Tavecchio e.a., 1991.

Mw.dr.s. J.M.Th.G. Roorda-Honée en dr. L.W.C. Tavecchio zijn verbonden aan de Vakgroep Algemene Pedagogiek van de Rijksuniversiteit Leiden, Postbus 9555, 2300 RB Leiden. Literatuur bij dit artikel is opvraagbaar bij de auteurs.